

Af de foranstående bemærkninger vil det fremgå, at Jørgen Würtz Sørensens bog næppe vil komme til at stå som den definitive fremstilling af bondeoprørene 1438-1441. Men det er en vigtig bog, som betyder et væsentligt fremskridt i forhold til den tidligere forskning, og som vil være obligat læsning for enhver, der beskæftiger sig med det danske samfund i senmiddelalderen. Man kan kun beklage, at Würtz Sørensen ikke har kunnet føre fremstillingen op til at inkludere de sidste store, middelalderlige bondeoprør i Danmark under Grevefejden.

Michael H. Gelting

MERETE BIRKELUND: Troldkvinden og hendes anklager. Danske hekseprocesser i det 16. og 17. århundrede. Viborg, Arusia – Historiske Skrifter, 1983. 171 s., 16 ill., 11 kort. 100 kr. + moms og porto.

Hensigten med denne bog om de danske trolddomsprocesser i perioden fra reformationen til omkring år 1700 er at fremlægge det kildemateriale, der beretter herom, og at vurdere, hvad man kan uddrage heraf. Merete Birkelund hævder i indledningen, at der findes tilstrækkeligt mange hekseteorier, og at det, der mangler, er kildeundersøgelser. Alligevel opstiller hun selv en række teorier om årsagssammenhænge vedrørende betingelserne for forekomsten af trolddomsprocesser. Bogens overordnede – omend implicite – teori er, at der ikke kan peges på en bestemt faktor, der betingede trolddomsprocesserne, men at en række forskellige forhold gjorde sig gældende, og nogle af disse redegøres der for i bogen.

Af praktiske grunde er foretaget to undersøgelser, der præsenteres sideløbende; for det første en generel undersøgelse, der baserer sig på trykt materiale (eksempelvis lokalhistoriske artikler), og som indbefatter 430 processer (hvilket må antages at være en væsentlig del af det samlede antal danske processer), og for det andet en lokalundersøgelse af forfølgelserne i tre jyske len med 26 processer.

Forfatteren har fundet det nødvendigt – til indledning – dels at give en kort introduktion til hekseforskningen (afsnit 2) og til forfølgelserne i det øvrige Europa (afsnit 3), dels at give en nærmere redegørelse for trolddomslovgivningen og andre bestemmelser af betydning for trolddomsprocesserne samt for retssystemets opbygning (afsnit 6). Hvad det sidste afsnit angår, forekommer eksistensen fuldt ud berettiget, og Merete Birkelund har formået at give en letfattelig redegørelse for et ellers umiddelbart vanskeligt tilgængeligt stof. Derimod kan tilstedeværelsen af de andre afsnit ikke siges at være ligeså indlysende nødvendig. I afsnittet

om hekselitteratur nøjes forfatteren således med at foretage en grov opdeling af litteraturen i to grupper, hvor der i den ene er blevet lagt vægt på at finde en entydig forklaring på processerne, mens der i den anden snarere gøres et forsøg på at knytte processerne til deres historiske sammenhæng. Omtalen af de enkelte værker er yderst overfladisk. Bogen – og læserne – havde nok været bedre tjent med, at dette afsnit var blevet omarbejdet og bragt i form af en annoteret bibliografi. I forbindelse med dette afsnit må man i øvrigt undre sig over, at der ikke her – eller i den i øvrigt fyldige litteraturliste – henvises til Jens Christian Vesterskov Johansens historiografiske oversigt, hvori der gives en meget udførlig præsentation af den nyere hekseforskning (Tavshed er guld. En historiografisk oversigt over amerikansk og europæisk hekseforskning 1966-1981, Historisk Tidsskrift, bd. 81, 1982, s. 401-423).

Afsnittet om forfølgelserne i det øvrige Europa virker lidt tilfældigt i opbygning og indhold, og oplysningerne heri kunne måske i stedet med held være bragt i noter i de relevante sammenhænge, da formålet hermed netop er at give læserne mulighed for at sammenligne de danske trolddomsprocesser med forfølgelserne i det øvrige Europa.

Herpå følger en nøje gennemgang af alle de kategorier af oplysninger, som findes i procesmaterialet, idet der dog forinden gives en redegørelse for processernes geografiske og kronologiske spredning og en analyse af sagsudfald og domspraksis. Oplysninger om de anklagede (køn, alder etc.) og om de personer, der anklagede dem, behandles i de følgende afsnit. Yderligere gives en redegørelse for indholdet af anklagerne, for de tilståelser der blev aflagt under tortur efter afsigelse af dødsdom, for forestillingerne om hvordan trolddom udøvedes samt for de situationer, der førte til trolddomsbeskyldninger. Afslutningsvis behandles eksistensen af henholdsvis en folkelig og en lærd tradition og trolddomsanklagens funktion.

Bogen forekommer sine steder at være »overdisponeret« – en opdeling i underafsnit bør tjene det formål at lette læsningen og ikke resultere i det modsatte. Ligesådan er disponeringen ikke alle steder lige hensigtsmæssig. Det ville f.eks. have været naturligt, hvis afsnit 8 (om dommene ved de forskellige retsinstanser og domspraksis) havde været indarbejdet i afsnit 6 (om retsgrundlaget) eller bragt i umiddelbar forlængelse heraf. Det må også siges at være et minus, at et af nøglebegreberne i forbindelse med danske trolddomsprocesser, nemlig trolddomsrygte, først behandles i et af bogens sidste afsnit, hvor det i alle tilfælde ville have været på sin plads med en redegørelse herfor i forbindelse med gennemgangen af de anklagedes karakteristika. Et stadigt – omend overkommeligt – irritationsmoment er, at forfatteren »af hensyn til læseligheden« har anbragt

alle de tabeller, som de forskellige afsnits konklusioner er baseret på, som bilag, eftersom gennemgangen i afsnittene er meget »tabelafhængig«.

En mere alvorlig konsekvens af en manglende gennemarbejdelse af fremstillingen ses i forbindelse med Merete Birkelunds forsøg på at rubricere henholdsvis anklager og tilståelser som udtryk for forskellige trolddomsforestillinger. Hun hævder nemlig, at »i anklagerne ser vi, hvad troldfolkene »medborgere« beskyldte dem for, altså et vidnesbyrd om den folkelige trolddomsforståelse. I tilståelserne ser vi, hvad forhørslederne (fortrinsvis præster og fogeder) spurgte troldfolkene ud om, altså et vidnesbyrd om den lærde, teologiske trolddomsforståelse« (s. 74). Baggrunden for denne påstand er, at der indholdsmæssigt er stor forskel på anklager og tilståelser. F.eks. var det centrale i anklagerne mod de formodede troldfolk, at de forvoldte skade på mennesker eller dyr, mens tilståelserne som regel vedrørte deres forbindelser til andre troldfolk og til Djævelen. Nu var der imidlertid det særlige træk i de danske tilståelser, at Djævelen optrådte som troldkvindernes tjener og blev mishandlet efter forgodtbefindende. Da dette jo harmonerer meget dårligt med Merete Birkelunds formodning om, at tilståelserne udtrykker en lærd, teologisk opfattelse – allerede Peder Palladius afviste i sin visitatsbog forestillingen om, at Djævelen skulle være troldkvindens tjener – føler hun sig foranlediget til at foreslå, at forestillingerne om en tjenende djævel er en folkelig opfattelse, som er blevet sammenkoblet med en lærd teori om, at man indgår en pagt med ham (s. 82).

Tilsyneladende er Merete Birkelund herefter kommet i tvivl om, hvorvidt man kan opdele materialet i henholdsvis en »folkelig« og en »lærd« kategori, hvorfor hun i sit opsummerende afsnit om den folkelige og den lærde tradition (15) skriver, at »naturligvis er denne skelnen skematisk, for det er ikke muligt at sætte vandtætte skodder op mellem en »folkelig« og en »lærd« verden. Der er tale om en gensidig påvirkning: den lærde trolddomsforståelse bygger videre på nogle folkelige forestillinger og den folkelige mening er også under lærd påvirkning« (s. 104). En konsekvens af denne konklusion må være, at det ikke er muligt at rubricere anklager og tilståelser som udtryk for henholdsvis en folkelig og en lærd trolddomsopfattelse. Fremstillingen ville have vundet i konsistens, hvis forfatteren havde omarbejdet de tidligere afsnit i overensstemmelse med sin seneste vurdering.

På trods af de nævnte indvendinger må udgivelsen af denne bog, der vedrører et af dansk historieforskningens nyeste felter, absolut hilses vedkommen. Bogen lever op til intentionerne om at fremlægge det kildemateriale, der eksisterer om trolddomsprocesser, og den indeholder mange nyttige informationer (i denne forbindelse skal fremhæves, at der i

et bilag er givet referater af sagerne fra lokalundersøgelsen således, at læserne selv har mulighed for at danne sig et indtryk af materialets indhold og af, hvordan en trolddomsproces foregik). Blandt bogens kvaliteter skal også nævnes, at den tilbageviser en række af de i den senere tid så populære teorier om trolddomsforfølgelser – som f.eks. at de forfulgte var jordemødre eller den tids kvindeoprørere – som værende slet og ret myter, der ikke kan findes belæg for i datidens kildemateriale. Uanset om man blot vil have et rimeligt kendskab til de danske trolddomsprocesser, eller man vil arbejde videre med de problemer, der knytter sig hertil, er denne bog ikke til at komme udenom.

Dorthe Skadhauge

OLE FELDBÆK: Tiden 1730-1814. Danmarks historie bind 4, redigeret af Aksel E. Christensen, H.P. Clausen, Svend Ellehøj og Søren Mørch. Kbh., Gyldendal, 1982. 383 s. Ill. 260 kr.

Med et lille hop henover tidsrummet fra 1648 til 1730 er Gyldendals Danmarks historie – populært kaldet Universitetsdanmarkshistorien – nu nået frem til perioden 1730-1814. Det første bind i dette værk udkom i 1977 og omfattede tiden frem til 1340, det næste, der behandlede forløbet mellem 1340 og 1648, forelå i 1980, mens dette bind udsendtes i 1982. Det betegner sig selv som bind 4, mens den oprindelige plan, der blev meddelt i forordet til første bind, opererede med et bind 3, der skulle omfatte Danmarks historie fra 1648 til 1814. Man må som bruger af dette værk afgjort håbe, at det vil lykkes redaktionen at få bragt det samlede værk til en forholdsvis snarlig afslutning indenfor så omtrentligt de afstukne rammer. Det vil fremme overskueligheden, at værket ikke vokser ud over alle grænser, og det vil kunne bidrage til en mere ligelig vurdering af værkets enkelte dele, hvis værket som sådan bredt taget kan siges at afspejle forskningssituationen i et nogenlunde afgrænset tidsrum omkring år 1980.

Som eneforfatter af dette bind står professor, dr.phil. Ole Feldbæk. Han har haft en naturlig adkomst til at påtage sig og løse denne opgave. Ole Feldbæks egen forskning siden midten af 1960'erne ligger centralt i emne og tid, og han har på en række områder bidraget væsentligt til en bedre forståelse af vigtige sider af periodens danske historie. Oprindeligt med udgangspunkt i den egentlige økonomiske historie har han efterhånden udvidet sit forskningsfelt til i stigende grad at inddrage dansk udenrigspolitik, og han har senest taget fat på et af periodens mere